

Haarlemmerolieflesjes

In deze omgeving maar ook over de hele wereld worden regelmatig kleine flesjes van een vinger dik en ongeveer 9 cm hoog gevonden. Soms zit er een halsje op waar zelfs een enkele keer de kurk nog inzigt. Het flesje heeft vaak ook het uiterlijk van een reageerbuisje. Dit zijn de zogenaamde Haarlemmerolieflesjes.

Haarlemmerolie is een middel dat uit de zeventiende eeuw stamt. Om precies te zijn is het in 1696 samengesteld door de schoolmeester Claes Tilly. Het kon worden gedronken of direct op de huid worden gesmeerd. Het wordt al eeuwenlang aangeprezen omdat het tegen alle kwalen zou helpen. Tegenwoordig wordt het verkocht als capsules, in een flesje en als zalf.

Wat er precies in de gevonden flesjes heeft gezeten is onbekend van samenstelling want die is tot op de dag van vandaag geheim gebleven. Het familierecept is al die eeuwen van vader op zoon overgegaan. Voor zover bekend zit er in ieder geval terpentijnolie, kruiden en zwavel in. In de gevonden flesjes zit soms nog een restant van het middel, een bruine substantie die totaal ingedroogd is. Het middel wordt ook wel medicamentum gratia probatum genoemd. De flesjes met olie werden door zeevaarders en zendelingen meegenomen op hun reizen. Men vindt de lege flesjes dan ook over de hele wereld en Haarlemmerolie en daarmee de stad Haarlem werden zo dus ook bekend over de hele wereld. Niet zo vreemd als je leest welke kwalen je ermee kunt genezen:

het medicamentum Gratia Probatum geneest de benaauwde Band, die men heeft op of om de maag, verstuiking in de Handen en Voeten, pijn in de Lenden, geronne Bloed en blaauwe Plekken, en alle die door zwaar Graveel Waterlek gaan, allerlei Koorts, velerlei Maag-, Long- en Lever Quaal; benaauwde Borst en Hoest; inwendige Quetzing en Verzwering; Opsteiging der Moer, en de Mizerien, die daardoor ontstaan, en bevordert de Stonden, pijnlijk Wateren en Stoelgang; verbeterd alle Radicale Vochten, en geeft het Aanzicht een gezonde Couleur, drijft Scheurbuik en Waterzucht uit; Engelsche Ziekte, Rijfkoek en Wormen. Al dit bovenstaande wordt genezen met 15 Droppelen om den anderen dag ingenomen, en Kinderen zoo veel Droppelen als zij jaren oud zijn

Haarlemmerolie was en is een markt waar veel geld in omgaat. Nadeel hiervan is dat het ook op grote schaal werd nagemaakt. De familie Tilly zette daarom twee verschillende wapens in.

*Op het etiket stond voorafgaand aan een regel met vreemde tekens: 'En op dat niemand bedrogen wordt teekent hij zijn brief aldus'. In 2003 werden de tekens ontcijferd door de Archeologische Werkgroep Haarlem.

'Op het etiket stond een door C. Tilly verzonden geheimschrift. Hij drukte het bovendien op z'n kop af', aldus Theo Bottelier, amateur-archeoloog en lid van de werkgroep. De aanpak werkte. Er stond heel simpel 'Inv. Meester C.T.' of, volgens de vertaling, 'uitgevonden door meester Claes Tilly'. Op de nepflesjes stond echter alleen de regel: 'En opdat niemand bedrogen wordt teekent hij zijn brief aldus'. De ondertekening in de rare tekens werd niet over genomen. De code heeft gewerkt: de oorspronkelijke Haarlemmerolie wordt nog altijd vervaardigd. De na-apers hebben het loodje gelegd.' Het ontrafelen van de code was het gevolg van een grote opgraving die de werkgroep Haarlem in 1992 deed aan de Lage Dijk bij Spaarndam. Daar zijn glasresten gevonden, waaronder halffabrikaten en kleine flesjes van de NV Glasfabriek Albert, die tussen 1916

en 1920 op de hoek van de Belgiëlaan en de Noord-Schalkwijkerweg zat. Enkele honderden gevonden flesjes droegen het opschrift G. de Koning Tilly. Die voorletter, G. in plaats van C., maakt duidelijk dat ze bestemd waren voor een vervalser van Haarlemmerolie. Bottelier: "Uit het jaarverslag 1916 van de Kamer van Koophandel blijkt dat de toen in aanbouw zijnde glasfabriek eigendom was van Samuel Frank. Deze uit Duitsland afkomstige joodse man begon in 1907 vanuit een in de Antoniestraat gelegen pand de echte Haarlemmerolie concurrentie aan te doen onder de firmanaam G. de Koning Tilly. Het spul was big business. We weten bijvoorbeeld dat Samuel Frank in 1917 een contract sloot om jaarlijks 60.000 flesjes Haarlemmerolie te leveren aan een Franse apothekeres genaamd Suzanne. En dat is dan nog maar één contract."

* Rudy van Dobben, de elfde opvolger van Claes Tilly, heeft in een interview met het Reformatorisch Dagblad, geplaatst op 16 november 2011, verklaard dat zijn grootvader Eduard Lodewijk Willem van Dobben, een vals recept heeft laten uitlekken met lijnolie als een van de ingrediënten. De echte Haarlemmerolie bevat echter geen lijnolie, aldus van Dobben. De combinatie met lijnolie levert een stroperig product op in tegenstelling tot de originele olie. Het was dus altijd duidelijk wat echt was en wat nep.

In tegenstelling tot wat men zou vermoeden is de benaming olie niet terecht. Het gaat om een lichte, bruine vloeistof met een specifieke geur. In de 17e eeuw en nog later werd echter elke vloeistof die men niet kon thuisbrengen onder water, melk of alcohol onder de noemer olie ondergebracht.

Niet iedereen was of is overtuigd van de heilzame werking van het middel. Tilly werd al in 1719 aangezegd de verkoop te stoppen omdat het product niet voldeed aan de in 1718 aangenomen keur dat het vak apotheker reglementeerde. De producenten van Haarlemmerolie waren en zijn tot op de dag van vandaag echter overtuigd van de geneeskracht van hun middel.

Nadat Claes Tilly in 1734 was overleden, werd de productie van de Haarlemmerolie door zijn erfgenamen voortgezet. In 1764 werd Claes de Koning Tilly de nieuwe eigenaar. Het bedrijf C. de Koning Tilly Oprechte Haarlemmerolie-fabriek is nog steeds in Haarlem gevestigd. Lange tijd is de fabriek gevestigd geweest in de Anthoniestraat (voorheen: Achterstraat) te Haarlem. In 2005 is het pand in de Anthoniestraat opgekocht door een projectontwikkelaar/aannemer die er verschillende wooneenheden in creëerde. Er zijn nog wel oorspronkelijke details bewaard gebleven, zoals de gevelsteen. Sinds 1995 kent Haarlem een Claes Tillyweg.

Haarlemmerolie heeft een dusdanige bekendheid dat het zelfs in de Nederlandse taal een spreekwoordelijk plaats heeft gekregen.

De term Haarlemmerolie wordt overdrachtelijk gebruikt voor een soort wondermiddel waardoor alles geacht wordt beter te gaan. Het is net Haarlemmerolie.

Ook iemand die alles kan en overal een oplossing voor weet wordt wel vergeleken met het middel. Hij is net als Haarlemmerolie.

In de Winkler Prins Encyclopedie wordt Haarlemmerolie een kwakzalversmiddel genoemd, het zou schadelijk zijn voor de gezondheid. In het woordenboek van de Encarta Winkler Prins Naslagbibliotheek van 2006 staat echter vermeld dat het een ouderwets huismiddeltje tegen kwaaltjes is. Beide stellen dat de olie bereid is uit terpentijn, lijnolie en zwavel wat dus fout is door het ontbreken van lijnolie in het middel. De Microsoft Encarta encyclopedie uit 2009 stelt dat terpentijnolie in staat is om verschillende darmparasieten te vernietigen; dat het vaak gebruikt wordt als krampwerend en samentrekkend middel en over krachtige vochtafdrijvende eigenschappen beschikt.

Hoe het ook zij. Haarlemmerolie bestaat ondertussen al meer dan 300 jaar en moet dus zijn nut hebben bewezen. Bewijzen daarvoor zijn de vele, lege flesjes die gevonden worden. De flesjes waarin Haarlemmerolie aan het eind van de 19e en in het begin van de 20e eeuw werd geleverd zijn meestal van blank, dik glas. De flesjes zijn langwerpig, ca 9 cm lang en hebben een inhoud van 10g. Vele dragen een behakking met de naam Claes Tilly, Wed. Claas Tilly of C. de Koning Tilly. Ook vindt men wel flesjes van de concurrenten, zoals G. de Koning Tilly, Gebr. Waaning Tilly, Marseille Tilly en Jan Boogaard.

Deel van het krantenartikel uit de Stadskrant Haarlem van 25 november 2004. Het Archeologisch Museum werd vorige week dinsdag blij verrast met een bijzondere aanwinst: de originele stempel met geheimschrift die sinds 1696 op de gebruiksaanwijzing van Haarlemmerolie staat. De stempel werd overhandigd door Rudy van Dobben, directeur van de echte Haarlemmeroliefabriek, aan stadsarcheoloog Maarten Poldermans. Aanleiding voor deze gift was de overhandiging van het jaarverslag archeologie 2003.

Het originele stempel met geheimschrift dat werd gebruikt op de bijsluiters van echte Haarlemmerolie (foto: Jur Engelchor).

In het jaarverslag 'Haarlems Bodemonderzoek 37' staat het relaas van NV Glasfabriek Albert. Deze fabriek stond aan het begin van de twintigste eeuw in Schalkwijk. Glasresten van deze fabriek werden in 1992 gevonden op de afvalstort in Spaarndam. Daartussen bevonden zich ook halffabrikaten en kleine flesjes. Op de gevonden flesjes stond het opschrift G. de Koning Tilly. Deze kleine flesjes vormden een interessante vondst omdat ze de Archeologische Werkgroep Haarlem op een nieuw spoor zetten van vervalsing van het product echte Haarlemmerolie. En de échte Haarlemmerolieproducent heet C. de Koning Tilly. Vervalsingen Claes de Koning Tilly was wel bekend met het fenomeen vervalsen en had daarom al lang geleden, in 1696, een stempel ontwikkeld met daarop een code in geheimschrift. Hij wilde de echtheid van zijn product kunnen aantonen. Niet alleen vanwege de mogelijkheid van inkomstenderving, maar ook omdat geneesmiddelenproducenten destijds al de kwaliteit en echtheid van hun producten moesten waarborgen. Daarom maakte Tilly het stempel met geheime tekens waarvan alleen hij de code wist. De Archeologische Werkgroep Haarlem wist vervolgens na veel denkwerk de code op de stempel te ontcijferen. Tilly maakte gebruik van Arabisch schrift en zette dit ook nog eens van boven tot onder in plaats van links naar rechts. Er staat dat hij, C. de Koning Tilly, de uitvinder is van de echte Haarlemmerolie.